

Розділ IV

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ І КОНТЕКСТНІ ВИЯВИ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ

УДК 81'42:82-1:82.09

Зінаїда Бандурко
(Херсон)

ПРАГМАПОЕТИКА ЯК МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ ПОЕТИЧНОГО ДИСКУРСУ

У запропонованій статті розглянуто основні поняття та характеристики прагмапоетики як нової лінгвістичної дисципліни. Визначено спільні й відмінні риси прагматики і поетики, їх основні характеристики та властивості. Окреслено зміст прагматики та поезії, функції поезії, специфічні риси поетичного тексту. Встановлено зв'язок поетики з комунікацією та дейксисом. Підкреслюється можливість висловлення реалізувати декілька мовленнєвих актів одночасно, що зумовлено автореференційною, поетичною функцією мови. Визначено вузький та широкий контекстуальні рівні, які уможливають прагматичне сприйняття літературного твору, зокрема поезії, та сприяють виконанню референційної функції мови.

Ключові слова: дейксис, комунікація, контекст, поезія, поетика, прагмапоетика, прагматика, референція.

З огляду на ствердження когнітивно-комунікативної мовознавчої парадигми лінгвістичне дослідження будь-якої поезії сьогодні стає неможливим без урахування прагматичних властивостей поетичного тексту. Поступово зростає кількість лінгвістичних розвідок поетичного та лірико-поетичного дискурсу, в яких аналіз проводиться у тому числі із залученням прагматичного аспекту [1; 6; 10; 13; 18; 22 та ін.]. Однак, наразі наявні лише поодинокі роботи, які окреслюють основні характеристики та особливості прагмапоетики як нової ланки лінгвістики, насамперед це праці Л.Р. Безуглої [3] та А. Мерілай [19; 20].

Саме тому **метою** цієї статті є визначення основних понять та характеристик прагмапоетики. **Завдання** дослідження полягає у встановленні спільних та відмінних рис, характеристик та властивостей прагматики й поетики, у виявленні специфічних рис і функцій поезії, а також у визначенні контекстуальних рівнів прагматичного сприйняття літературного твору.

На сучасному етапі розвитку науки про мову у процесі становлення знаходиться нова лінгвістична дисципліна, яка поєднує методологічні здобутки лінгвопоетики й лінгвопрагматики – прагмапоетика, яку А. Мерілай розглядає як «теорію двох контекстів, вчення про фігуративне використання мови, як її визначає літературний текст, яка намагається сприяти нашому розумінню звичайного використання мови» (тут і далі – переклад мій – З.Б.) [19, с. 1].

Прагмапоетика поєднує поетику Р.О. Якобсона із загальною семіотикою – вченням про синтаксис, семантику та прагматику з акцентом на останній. Передусім, вона ґрунтується на аналітичній філософії мови, яка вивчає мовні вирази на ґрунті Кантівського постулату про основу дослідження у логіці, тобто в математиці. Тоді як прагмапоетика

досліджує онтологію поетичних висловлювань як специфічного способу використання мови, вона формує, апріорі, філософію літератури [20, с. 379]. Слід відзначити і те, що властивості поетичного тексту відтворюють ментальні зв'язки [20, с. 380], інакше кажучи, логіка використання мови відображає порядок думок [24, с. 226].

Однак, прагматика та поетика мають як схожі, так і відмінні риси. Прагматика передбачає вивчення мови як знаряддя здійснення певної цілеспрямованої, комунікативної діяльності: «у фокусі лінгвістичного дослідження опиняються відношення між мовними одиницями і тими, хто їх використовує, а також умови реалізації мовних одиниць, тобто складові мовленнєвої діяльності» [11, с. 431]. Змістом поетики, за словами Р.О. Якобсона, є «*differentia specifica* словесного мистецтва по відношенню до інших мистецтв і по відношенню до інших типів мовної поведінки», звідси виникає її основне питання: «Завдяки чому мовленнєве повідомлення стає витвором мистецтва?» [16, с. 193]. Іншими словами, в центрі уваги прагматики знаходиться використання мови в комунікації для виробництва різних дій, а в центрі уваги поетики – використання мови для створення творів мистецтва [3].

Л.Р. Безугла [3] зазначає, що обидві дисципліни об'єднані певними характеристиками, що спричинюють їх взаємозв'язок у межах триєдності «мислення – мова – мовлення»:

1) мова у ставленні до суб'єкта (комунікації або творчості); використання мови як інструменту діяльності – комунікативної або творчої; [3]

2) діяльність як цілеспрямована орієнтація суб'єкта в предметному світі [7, с. 141], що передбачає усвідомленість та цілеспрямованість;

3) когнітивний підхід – і прагматика, і поетика аналізують мовленнєву або творчу діяльність з погляду мислення людини, тобто є когнітивними. Когнітивна прагматика враховує ментальні процеси і структури суб'єкта, що лежать в основі його мовних дій [14, с. 155]; когнітивна поетика, у свою чергу, спрямована на реконструкцію світосприйняття художника слова на основі мовних факторів, які формують естетичний та емоційний вплив поетичного тексту [23, с. 4]. Таким чином, і мовленнєве висловлювання, і мовні властивості поетичного тексту відображають ментальний світ автора.

Тим не менш, відмінності прагматики та поетики є істотними і знаходять своє відображення у таких аспектах:

1. вивчення діяльності різного роду: комунікативна діяльність спрямована на комунікацію, а творча діяльність – на творчість. Комунікація неможлива без адресата, а творчість зосереджена на витворі мистецтва, а отже, адресат виконує другорядну роль;
2. головний акцент спрямований на різні функції мови: прагматику цікавить комунікативна функція мови (передача інформації), а поетику – поетична (повідомлення заради самого повідомлення);
3. область референції (вказівка на об'єкт мовного знаку як його референта [14, с. 246]): у звичайній мовленнєвій комунікації слова співвідносяться зі станом речей у світі, тобто є способом вираження змісту. У поезії слова розглядаються як самоціль (референція перетворюється на автореференцію) – не важливо, що саме вони позначають, увага переходить зі змісту висловлювання на мовну природу висловлювання – вираз сам по собі стає змістом [3].

Однак, не дивлячись на властивість авто-референції, яка дозволяє кваліфікувати творчу діяльність як некомунікативну, не можна повністю заперечувати її комунікативність. Якщо брати за основу принцип діалогічної природи мови, обґрунтований В. фон Гумбольдтом [17, с. 138], поетичний текст є комунікативним, оскільки він є діалогічним, а за М. М. Бахтіним, будь-який текст є реакцією на інші тексти і будь-яке розуміння тексту є співвіднесенням його з іншими текстами [2, с. 488]. Тому протиставлення мовленнєвої і творчої діяльності як комунікативної і некомунікативної є умовним, що дозволяє говорити про художню комунікацію як про свого роду «напів-комунікацію» [3].

Отже, Л.Р. Безугла [3] формулює специфічні риси поетичного тексту порівняно з непоетичним, що зумовлюють його комунікативність:

- провідна роль категорій естетичності й емотивності, пов'язаних із поетичною функцією мови. Предмети вбачаються особливим чином і оцінюються залежно від ефекту їх естетичної та емотивної значущості у взаємодії зі словами [23, с. 4, 56-61];
- фікціональність як естетична норма – принцип невідповідності між змістом та способами його формування й вираження у сучасному дискурсивному просторі [5, с. 113], а отже, невідповідності слова і реальної дійсності [4, с. 3; 18, с. 29], – яка виправдовується першістю мовної форми над змістом;
- першість форми передбачає значущість усіх елементів тексту: «будь-які елементи, які є формальними в мові, можуть набувати у поезії семантичний характер, отримуючи додаткові значення» [9, с. 47];
- принцип повернення як структурний принцип поетичного твору: щоб зрозуміти значущість елемента, потрібно повернутися назад і перечитати текст. Не перечитуючи текст, неможливо відкрити багато формальних і змістовних його меж. Тому, якщо звичайне мовне висловлювання будується як протяжність у часі, то художнє – як протяжність у просторі [9, с. 49];
- з просторової впорядкованості поетичного тексту виходить його композиційна упорядкованість. Одиниці різних мовних рівнів виявляються залученими в тісні взаємозв'язки, які працюють над створенням закінченого, когерентного цілого – художнього твору [9, с. 117];
- поетичний текст характеризується високою концентрацією глибинних смислів на відносно короткому відрізку тексту. Є. Г. Еткінд сформулював «внутрішній закон поетичного мистецтва: максимальна стислість словесного простору при безмежній ємності життєвого змісту» [15, с. 125];
- з семіотичного погляду, поетичному тексту притаманна іконічність [9, с. 116] – думки і почуття в поезії не просто виражаються, а зображуються, демонструються за допомогою слів; слова зв'язуються в словоформи, на підставі яких за допомогою смислових, логічних і асоціативних зв'язків читач виводить глибинний зміст і представляє в своїй уяві відповідні картини;
- неоднозначність інтерпретації. У поезії наявна гра неоднозначності, яка може бути властивою не лише власне поетичному твору, але і його автору і навіть адресату [16, с. 26].

Таким чином, не дивлячись на те, що не кожний художній текст може відповідати вимогам прагматики і поезики, поезія все ж таки може досліджуватися з погляду лінгвапрагматики.

Слід зазначити, що генералізація мови сприяє виконанню нею двох найважливіших функцій, референтної та авто-референтної [21, с. 218-230], де остання – зазвичай імпліцитна, а перша – експліцитна характеристика дейксису і риторики. Застосовуючи прагматичний аналіз до художнього тексту, А. Мерілай доходить висновку, що експресивні мовленнєві акти є відображенням переважно емотивної функції (лірика), асертивні – референтної (епос), директивні і комісиви виконують конативну роль (драма) [20, с. 382-383].

Як зазначає А. Мерілай, «найбільш істотною властивістю мистецтва поезії є, звичайно, той факт, що вона виконує авто-референтну функцію в якості первинної, тоді як наслідувальна діяльність, або референтна функція, відступає на другий план. Література підвищує лінгвістичну авто-референтність, яка відносно прихована в звичайній мові, і направляє висловлювання з уявною або дійсною референцією на себе як самоціль, наприклад, часто переводячи увагу зі змісту висловлювання на лінгвістичну природу самого висловлювання» [19, с. 4; 20, с. 383].

Ця характеристика може визвати кореляцію із властивостями дейксису, тобто вказівки, у якій спосіб значення або функція мовної одиниці виражається лексичними та граматичними засобами [12; 8]. Однак А. Мерілай указує, що поетичну авто-референцію не можна називати дейксисом: «не все авто-референційне у вживанні мови є автоматично дейктичним» [20, с. 385]. Схоже до дейксису, поетичні висловлювання також виявляють

авто-референцію, але вони висувають на перший план свої лінгвістичні якості більш чітко та підготовлюють свій референційний контекст [19, с. 4]. Тому можна стверджувати, що все референційне у мові є теж поетичним, якнайменше імпліцитно.

Слід зазначити, що висловлювання може реалізувати декілька мовленнєвих актів одночасно, з урахуванням референційного та авто-референційного аспектів, як, наприклад, експресивний асертив [20, с. 380]. Прагмапоетика зосереджена на авто-референційній функції використання мови, яка має дві специфічні властивості: експліцитна прагматична залежність від контексту та імпліцитна семантична авто-референція, тобто співвідношення знака з промовою [20, с. 380-381]. При вимовлянні індексованих референційних висловів, мовці посилаються на значення вказаних відношень, в яких об'єкт належить до стандартів висловлюваних виразів самих по собі. А отже, поетична активність сконцентрована навколо двох еліптичних центрів: один вислів, але два центри іллокуції, пропозиції та контекстуальної орієнтації [20, с. 390].

Будь-яка мовна комунікація, за А. Мерілай, відбувається одночасно на двох контекстуальних рівнях. Головна ідея прагмапоетики складається з моделі двох контекстів літературного сприйняття твору, кожен з яких становить окреме висловлювання але два рівні сприйняття пропозиції та іллокуції:

- аспект «*de dicto / de se*» (змістовний аспект або вузький, семантичний контекст) – актуальний, дискурсивний дейксис;
- аспект «*de re*» (аспект вираження або широкий контекст, семантично-прагматичний контекст) – фікціональний, фізичний дейксис [20, с. 385-386].

Основними характеристиками вузького контексту, або ж дискурсивного дейксису, А. Мерілай вважає внутрішній зміст і форму; уявного автора; вигадку; уявну референцію і віру; віртуальні або не-віртуальні мовленнєві акти та віртуальний або не-віртуальний дейксис *de re*. На противагу йому, фізичний дейксис характеризують зовнішні або експресивні зміст і форма; реальний автор; актуальність; скептицизм з приводу уявної референції і віри, а отже, актуальна віра; актуальні, приречені на провал мовленнєві акти; поетична авто-референтність; дискурсивний дейксис *de dicto / de se* [20, с. 386].

За А. Мерілай, фігуративне використання мови експлікує різницю контекстів, практикуючи образну референційну функцію мови (*de re*) у дейксисі *de dicto / de se*, так само розширюючи актуальну авто-референційну функцію мови (*de dicto*), дійсну риторичну ситуацію автора та читача в дейксисі *de re* [19, с. 10]. У вузькому контексті умова істинності зводиться до уявної, «удаваної» віри, у широкому – до актуальної віри [20, с. 388]: «у вузькому, лінгвосемантичному контексті тип висловлювання інтерпретується загалом, на фоні можливих світів, у той час, як у широкому, семантично-прагматичному контексті часткове значення формується відповідно до актуальності» [20, с. 386].

Отже, у широкому контексті головне місце посідає смисл, у вузькому – значення, а межа між контекстами може бути усунена шляхом поглинання ними один одного. Вузький контекст іноді може збігатися з дійсністю, але це не є обов'язковим: «актуальний зміст вірша не є або є не тільки його приватний зміст (ряд пропозицій або їх сума), а спосіб, за допомогою якого цей зміст представлено вербально, його форма і стиль. Вираз сам по собі стає змістом». [20, с. 389]

Таким чином, комунікація корелює із поезією та художньою літературою одночасно у двох контекстах: у вузькому або у світі вигадки в межах тексту (що з часом може збігатися з актуальністю), а також у широкому контексті або у світі дійсної віри автора тексту та читача тексту [19, с. 11].

Отже, поезію вважаємо прийнятною для лінгвопрагматичного аналізу з огляду на її комунікативність, або принаймні, напів-комунікативність. Проте, не кожний поетичний текст може стовідсотково відповідати методологічним потребам прагмапоетики. Саме тому перспективним вважаємо дослідження поетичних творів окремих авторів, літературних напрямків та течій з прагмапоетичного погляду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акішина М.О. Образність англомовного поетичного дискурсу ХХІ століття: лінгвокогнітивний та комунікативно-прагматичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Акішина Мар'яна Олександрівна. – Херсонський держ. ун-т., Херсон, 2014. – 20 с.
2. Бахтин М. М. Литературно-критические статьи / Михаил Михайлович Бахтин ; сост. С. Г. Бочаров, В. В. Кожин. – М.: Худож. лит., 1986. – 543 с.
3. Безуглая Л.Р. Прагмапоетика в когнитивном измерении / Л.Р. Безуглая // Вісник Київ. нац. лінгв. ун-ту. Серія «Філологія». – 2013. – Т. 16, № 2. – С. 20-27.
4. Гуторов В. А. Категория фикциональности в аспекте феноменологии и восприятия / В. А. Гуторов // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. – № 838. – 2009. – С. 3–6.
5. Гуторов В.А. Фикциональность как интерпретационная проблема в различных дискурсах / В. А. Гуторов // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. – № 897. – 2010. – С. 109 – 144.
6. Заболотська О. В. Імперативні синтаксичні конструкції в англомовному поетичному дискурсі: когнітивно-прагматичний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / О. В. Заболотська. – Херсонський держ. ун-т., Херсон, 2012. – 20 с.
7. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / Алексей Николаевич Леонтьев // Избранные психологические произведения: в 2-х т. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 2. – С. 94–230.
8. Лингвистический энциклопедический словарь; под ред. В. Н. Ярцевой. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 672 с.
9. Лотман Ю. М. О поэтах и поэзии: Анализ поэтического текста / Юрий Михайлович Лотман. – С.-Пб. : Искусство, С.-ПбО, 1996. – 846 с.
10. Маріна О.С. Когнітивно-комунікативна характеристика англомовного поетичного дискурсу ХХ–ХХІ століть / О.С. Маріна // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Філологія». – Випуск 14. – 2015. – С. 179-182.
11. Почепцов Г. Г. Избранные труды по лингвистике / Георгий Георгиевич Почепцов. – Харьков : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2009. – 556 с.
12. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. – Москва, 1976 г. – 543 с.
13. Свинцова І.О. Лінгвостилістичні засоби художнього впливу в лірико-поетичному дискурсі Байрона : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Свинцова Ірина Олександрівна. – Херсонський держ. ун-т, Херсон, 2016. – 20 с.
14. Сусов І. П. Лингвистическая прагматика / Иван Павлович Сусов. – Винница : Нова книга, 2009. – 272 с.
15. Эткинд Е. Г. Разговор о стихах / Ефим Григорьевич Эткинд. – С.-Пб. : ДЕГГИЗ, 2004. – 240 с.
16. Якобсон Р. О. Лингвистика и поэтика / Р. О. Якобсон // Структурализм: “за” и “против”. – М. : Прогресс, 1975. – С. 193–230.
17. Humboldt W. v. Über den Dualis / Gelesen in der Akademie der Wissenschaften am 26. April 1827 / Wilhelm von Humboldt // ders. Schriften zur Sprachphilosophie. – Darmstadt : Fink, 1963. – S. 113–143.
18. Lerchner G. Literarischer Text und kommunikatives Handeln / Gotthard Lerchner. – В. : Akademie, 1987. – 87 S.
19. Merilai A. Regarding pragmapoetics: deixis / From utterance to uttering and vice versa. Multidisciplinary views on deixis. Ed. by D. Monticelli, R. Pajusalu, A. Treikelder. – Tartu: Tartu University Press, 2005. – 512 p.
20. Merilai A. Pragmapoetics as literary philosophy / Arne Merilai // Interlitteraria. – 2007. – No. 12. – P. 379–392.
21. Searle J. R. Intentionality: An Essay in the Philosophy of Mind. Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 278с.
22. Stierle K. Text als Handlung: Grundlegung einer systematischen Literaturwissenschaft / Karlheinz Stierle. – München : Fink, 2012. – 360 S.
23. Tsur R. Toward a Theory of Cognitive Poetics / Reuven Tsur. – Amsterdam : Elsevier Science Publishers, 1992. – 549 p.
24. Vanderveken D. Meaning and Speech Acts. // Vol. 2: Formal Semantics of Success and Satisfaction. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 440 p.

Zinaida Bandurko

PRAGMPOETICS AS THE METHODOLOGICAL APPROACH TO THE ANALYSIS
OF THE POETICAL DISCOURSE

In the represented article are reviewed the main terms and characteristics of the pragmapoetics as a new linguistic discipline. The common and the distinctive features of pragmatics and poetics, their main characteristics and features are determined. The sense of pragmatics and poetics, the functions of poetics, special features of the poetic text are revealed. The connection between poetics and communication and deixis is also determined. The possibility of the utterance to realize some speech acts at the same time, which is made for auto-referential, poetical function of the language, is also accentuated. The narrow and bright contextual levels, which contribute the pragmatic perception of the literal work, especially poetry, and the fulfilment of the referential function of the language, are defined.

Key words: deixis, communication, context, poetry, poetics, pragmapoetics, pragmatics, reference.

Зинаида Бандурко

ПРАГМАПОЭТИКА КАК МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД
К АНАЛИЗУ ПОЭТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

В предлагаемой статье рассмотрены основные понятия и характеристики прагмапоэтики как новой лингвистической дисциплины. Определены общие и отличительные черты прагматики и поэтики, их основные характеристики и свойства. Раскрыто содержание прагматики и поэзии, функции поэзии, специфические черты поэтического текста. Установлена связь поэтики с коммуникацией и дэйксисом. Подчеркивается возможность высказывания реализовать несколько речевых актов одновременно, что обусловлено авто-референционной, поэтической функцией языка. Определен узкий и широкий контекстуальные уровни, которые способствуют прагматическому восприятию литературного произведения, в частности поэзии, и способствуют выполнению референционной функции языка.

Ключевые слова: дэйксис, коммуникация, контекст, поэзия, поэтика, прагмапоэтика, прагматика, референция.

УДК 81'366.54

Галина Гайдученко
(Херсон)

ЕКСПРЕСИВНИЙ СИНТАКСИС МАРІЇ МАТІОС

У статті досліджено синтаксичний рівень експресії в індивідуальному мовленні Марії Матіос, виявлено та проаналізовано такі характерні домінуючі засоби і прийоми експресивного синтаксису, як парцельовані конструкції, однорідні члени речення, повтори, що створюють неповторну індивідуальну синтаксичну побудову прозового тексту, надають висловлюванню більшої виразності, напруженості, додаткової естетичної інформації.

Ключові слова: експресивний синтаксис, мовленнєва експресія, однорідні члени речення, парцеляція, повтор, стилістичний прийом.

Синтаксична будова тексту є одним із визначальних чинників емоційно-експресивного впливу на читача. На думку В. Чабаненка, мовленнєва експресія – це складна